

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0063

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

folo adglutinatae quasi videntur, unde & facile per fortiores eradicantur nimbos. Octobri floret, fructusque subsequenter maturefcunt mensibus.

Nomen. Latine *Mangium silvestre*. Malaice *Mangi Mangi Utan*. Amboinice *Watta Ewan*. Ternatice *Lolaru Tomma Banga*, quae omnia nomina eandem fortuntur significationem. Amboinenses vero Leytimoram inhabitantes praeter haec nomina alia ipsi etiam inponunt, uti *Kinamëan*, *Inamëan*, & *Aymaan Abbar*. Tantam porro cum subsequenti *Ligno Salis primo* habet convenientiam, ut multi hoc cum ipsa confundant, licet foliorum differentia ex sapore mox detegatur, illa enim *Kinamëan* amaricant, quum haec *Ligni Salis* seu *folii acidi* grate acida sint cum parva falledine.

Locus. Raro obcurrit, ac fere semper ad montium pedes declives & in locis praeruptis, in Leytimorae vallibus castello *Victoriae* vicinis & circa *Caju Puti* oras, ubi montes in valles decurrunt in levibus silvis, in altis enim ac densis silvis non provenit.

Ufus. Lignum ejus raro ad tigna adhibetur, cum adeo grave sit, ac difficulter caedatur, si vero recti ejus obcurrant trunci, hi iusto siccati modo ad aedificia in usum vocari possunt, ad tecta nempe, non vero ad solum, quum cito ibi putrescat: Colorem gerit mellinum, illique *Mangi Mangi* simile est, siccatum vero flammam facile concipit, sed totum in albos convertitur cineres, nullos relinquens carbones: Folia cum *Curcuma* contrita & forma *Emplastris* albo incolarum *Cadel* inposita, vermes enecant atque infecta, quae causae sunt proserpentis hujus mali cutisque defaedatae.

Tabula Trigesima Prima

Ramum exhibet *Mangii silvestris*.

OBSERVATIO.

Mangi Mangi arbores a *Valent.* in *Amboinae descript.* pag. 222. itidem commemorantur, dicitque decem harum observari species, quarum unam sub No. LX. in Tabula exhibet.

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

Folium acidum majus. Dawn Assam Bessaar.

Cum binis praecedentibus arboribus magnam quoque adfinitatem gerit *Folium acidum*, quod in majus ac minus dividitur, quorum primum hoc in capite describemus.

Primo. *Folium acidum majus* seu *latifolium* mixtam habet *Huffuri* & *Mangi Mangi* formam, non altum gerens truncum, paucosque emittens pingues ramos, quorum pars suprema quadrata est ac viridis. Ejus folia sunt magna, atque in geniculis per paria sibi sunt cruciatim opposita, sed rara, septem & octo pollices longa, tres quatuorve digitos lata, in obtusum definentia apicem, quorum quaedam sunt rotunda & bifida, glaberrima, crassa, nullas notabiles gerentia costas, quae vero in inferiore parte parum protuberant, nervumque gerunt crassum medium subtus acute trigonum & maxime elevatum, ipsorum sapor est acidus & quodammodo acidulus: Ex vulneratis ramis paucum exstillat lac flavum ac viscosum, quod cito efficcatur instar illius *Sesoot*, rami autem intus molle ac fungosum gerunt cor.

Ex foliorum alis ab utraque parte bini excrefcunt longi petioli seu furculi, qui ante ortum medio videntur adcubuisse petiolo, sunt enim plani, binas gerentes oras acutas, medius vero petiolus sulcatus est, unde quadratus etiam est. In vetustis vero & adultis arboribus rami non amplius sunt quadrati, sed parum friati, ramulique laterales plurimum sunt rotundi & geniculati: Plurima etiam decidunt folia, reliquaque multo

de grond geplakt waren, daarom ook lichtelyk door een sterke wind uitgeworteld werden. Hy bloeyt in October, en de vruchten rypen in de volgende maanden.

Naam. In 't Latyn *Mangium silvestre*. Maleyts *Mangi Mangi Utan*. Amboinisch *Watta Ewan*. Ternataans *Lolaru Tomma Banga*, alle van eenderley beduydenisse: Doch by de Amboinezen op *Leytimor* heeft by deze naamen, *Kinamëan*, *Inamëan*, en *Aymaan Abbar*. Voorts heeft by zulke gelykenisse met 't volgende *Lignum Salis primum*, dat hem veele daar mede vermengen, hoewel 't onderscheyd der bladeren aan de smaak strax te vinden is, zynde die van *Kinamëan* bitter, en die van *Lignum Salis* of *Folium Acidum* aangenaam zuur, met een kleene brakkigbeyd.

Plaats. Men vind hem weinig, en schier altyd in 't hangen der bergen, aan style plaatzen, op *Leytimor* in de naaste *Valeyen*, aan 't Kasteel *Victoria*, en omtrent 't *Caju Puti* aan de kanten, daar de bergen afgaan na de *Valeyen*, onder 't *kreupel-bosch*, want in hooge en digte bosschen wil by niet wassen.

Gebruik. Het hout werd tot timmerhout weinig gebruykt, dewyl 't zo moeyelyk en swaar te kappen is, dog als men regte stammen vind, en dezelve ter degen laat uitdroogen, kan men ze tot den huisbouw gebruyken, te weten tot 't bovenwerk, maar niet in de grond, waar in dit hout niet durabel is. Het is anders honingverwig, en gelykt *Mangi Mangi*-hout zeer wel; het gedroogde brant ook wel, maar vervalt t'eenemaal tot witte asche zonder koolen na te laten. De bladeren met *Curcuma* gewreven, en plysters-gewys over 't witte *Cadel* der Inlanders geslagen, dood de wormpjes of Insectjes, dewelke oorzaak zyn, dat 't zelve *Cadel* zo voortteelt, en haare buyd zo mismaakt.

De een- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van het wilde *Mangis*.

AANMERKING.

De *Mangi Mangi*-boomen werden by *Valent.* in de *Beschryving van Amboin* op pag. 222. mede vermeldt, alwaar hy zegt dat 'er wel tien soorten hier van gevonden werden, waar van hy 'er een op de Plaat onder No. LX. vertoont.

XXIX. HOOFDSTUK.

Groot Suur-blad.

Noch heeft met de beyde voorgaande groote gemeenschap het *Folium Acidum*, het welk verdeelt wert in groot en kleenbladig, waar van wy 't eerste in dit Kapittel beschryven zullen.

Eerstelyk: *Folium Acidum* 't eerste of grootbladige, heeft een gemengde gedaante van *Huffur* en *Mangi Mangi*, niet hoog van stam, met weinige vette takken, welkers voorste deel vierkant en groen is. De bladeren zyn groot, staan in leden tegen en over malkander in 't kruis, dog weinig in 't getal, zeven en agt duymen lang, drie en vier vingers breed, met een stompe spits, aan zommige rond en in twee gekloven, zeer glad, dik, en zonder merkebyke adertjes, die aan de onderste zyde een weinig uitsteken, maar met een dikke middel-zenuwve, die beneden driekantig scherp is, en verre uitsteekt; de smaak is zuurachtig, dog een weinig na den brakken trekkende; uit de gequetste takken loopt een weinig geele en klevrige melk, die haast opdroogt als die van *Sesoot*, hebbende de takken van binnen een week en voos bert.

Uyt den schoot der bladeren komen aan weerzyden andere lange steelen of ryskens, dewelke schynen voor haar uitkomst tegen de middelsteel aangelegen te hebben, want zy zyn plat, met twee scherpe kanten, en aan de middelste steel ziet men een geut, waar door dezelve vierkant werd. Aan de oude volwassene boomen, ziet men de takken niet meer vierkant, maar slegts een weinig geribt, en de zyde-takken meest rond geknoopt of galeed, de meeste

multo minora sunt quam in antecedentibus seu junioribus arboribus, immo quaedam haud multo majora *Gnemonis* folio, crassoque suo petiolo parum retroflexa sunt, & a subsequenti parvifolia non facile distinguuntur nisi crassitie & scabritie. Loco deciduorum foliorum parva excrescunt capitula viridia, superius lata, & cruciatim in quatuor divisa segmenta, quae sese parum aperiunt in quatuor firma petala, squamosa, flosculi formam representantia, quae in centro capitulum gerunt, quod in fructum excrescit, binorum vero istorum capitulorum sibi adcumbentium unum tantum ad maturitatem pervenit.

Fructus pruni magnitudinem obtinet, nunc rotundus, gibbosus, ac tuberosus, nunc pyriformis ac supra umbilicatus, diu colorem servans viridem instar pomi, dein vero rubescit: Carnem intus continet lentam & succosam, plerumque acidulam, per maturitatem odorem fundentem pomorum quasi semi putridorum, quae cruda quodammodo edulis est, in cujus centro glebae quaedam oblonga continentes femina instar illorum Cucumeris locantur, ita ut omnes hujus arboris partes acidae sint, tenera vero juniorum arborum folia quam gratissima sunt fere instar verae Acetosae, vetustarum vero magis amara sunt ac proinde ingrata: Fructus etiam adeo tarde maturefcunt, ac tam rari sunt, ut summa licet quis utatur patientia, vix tales inveniantur.

Trunci cortex tenuis est, externe fuscus intermixto cinereo colore, interne flavo ac viscoso refertus succo. Lignum flavescit seu ex flavo vitellinum habet colorem, circa medullam fungosum, radiatum, ac vulvulis incumbentibus distinctum, uti ambobus praecedentia, sed tenuius ac solidius est hoc lignum illo *Huffuri*, grave porro est ac durum. Superiores supra terram denudatae elevantur radices, uti in *Mangi Mangi*, binorum digitorum crassitie, non autem nigrae nec sinuosae, sed cinerae, magisque rotundae & glabrae, ac magis & longius tenae, ita ut iis insistere possimus.

Nomen. Latine *Folium acidum majus* & *Arbor acidula major*. Malaice *Daun Assam* seu *Caju Assam Besaar*. Amboinice in *Leytimora Lauwassin* & *Tammalassin*, h. e. folium acidum ob ejus saporem: In *Hitoea Eytassi* & *Eylautassi*, utraque nomina cum cognomine *Ela* vel *Besaar*, h. e. folium majus vel acidum ab ejus subsequenti usu, & ad distinctionem subsequentis minoris speciei: Ternatice *Majurat*, in *Luhu Kessasye* & *Ussasye*, quod nomen commune est cum subsequenti parvifolia arbore.

Locus. In Amboina occurrit tam in planitie circa litora, quam in montibus, ubi potissimum crescit ac praesertim in *Leytimora* circa *Sojam* ad montium pedes ut & ad oras silvarum levium arboris *Caju Puti*. In *Gelolo* quoque crescit in montibus, ubi aqua stagnat pluvialis, ac paludes sunt, unde & quidam hanc habent pro specie *Mangii silvestris*, de quo in praecedenti fuit actum capite, quodque non ita elevata gerit radices; arbor autem est, quae loca amat frigida.

Ufus. Hoc lignum tigno inutile est, quum caestu nimis durum sit, nec recti pali ex hoc formari possint, adhibetur autem aliquando ad postes aedium silvestrium, quae non diu durabiles esse debent: Vulgus ejus folia piscibus adcoquunt, ut condimenta sint acidula, sed defectu meliorum foliorum: Ternatenses *Gelodum* inhabitantes contusas hujus arboris radices, ac corticem *Saguero* infundunt potui, quem bibunt, antequam ad pugnam eant, ut eo magis excandescant, unde *Saguero* potus acidulus est.

Amboinenses belli temporibus in montibus occulsi, ita ut aquae marinae adcedere nequeant, ad hanc refugium suum quaerunt arborem, cujus lignum, ramos, ac folia in cineres comburunt, quibus aquam adfundunt, quam filtrant, quae ipsis inservit pro aqua marina ad cibos, ubique enim haec arbor ad montium declivia loca est obvia.

In Ternata haec quoque arbor vocatur *Panawa Xula*, quo alioquin nomine denotatur *Frutex aquosus Femina*, estque vulgare *Oebat Saguero* apud *Alphorenses* *Gelolum* inhabitantes.

Tabula Trigesima Secunda

Ramum exhibet *Arboris acidulae majoris*.
Ubi Litt. A, ejus fructum separatim ostendit.
Tom. III.

CAPUT

meeste bladeren vallen dan af, de overige zyn veel kleiner dan de bovenstaande, ja sommige veel grooter dan een *Gnemon*-blad, met haar dikke voetjes, een weinig achterwaarts gebogen, van de volgende kleinbladige niet wel te onderscheiden dan in de dikte en styvigheid. In de plaats van de afgevallene bladeren, komen kleene groene knopjes voort, voren breed, en met een kruis in vieren verdeelt, dewelke zig een weinig openen in vier styve blaadjes of schulpjes, dewelke de gedaante van een bloempje maken, in de midden met een knopje, waar uit de vrucht werd, en van de twee knopjes, die tegen malkander staan, komt maar een tot perfectie.

De vrucht is in de grootte van een pruym, sommige rond, dog bultig en bevelachtig, sommige peerformig, en voren met een kuyltje, langen tyd appel-groen, daarna een weinig rood. Binnen hebbenze een vochtig en zeer taay vleesch, meestentyd zuurachtig, in de rypheid ryns en riekende, als half verrotte appelen, eenigzints bequaam om raauw te eeten, in de midden met eenige klonteren van langwerpige korls als *Komkommer-zaden*, zo dat alles zuur is, wat men aan dezen boom vind; zynde de jonge bladeren aan de jonge boomen betaangenaamst, schier als rechte zuuring, maar aan de oude boomen werdenze wat bitter, en dierhalven onaangenaam; ook rypen de vruchten zo langzaam, en de boom draagt zo zelden, dat 't patientiewerk is een rype vrucht te vinden.

De scborffe des stams is niet dik, van buyten bruin met graauw mengd, van binnen vol geel en kleverig zap. Het hout is geelachtig of liever bleek doorn-geel, rondom 't middelste vooze kleene bert gestraald, en met zyne rollen boven malkander, gelyk de beyde voorgaande, dog fynder en digter als 't *Huffur*, mede swaar en hard. De bovenste wortelen staan boven de aarde bloot, gelyk aan de *Mangi Mangi*, in de dikte van *Sauciezen*, dog niet swart nog bochtig, maar graauw, ronder, en evener, recht en langer gespannen, dat men daar op staan kan.

Naam. In 't Latyn *Folium Acidum majus* en *Arbor Acidula major*; *Maleyts* *Daun Assam* of *Caju Assam Besaar*. Amboinisch op *Leytimor Lauwassin* en *Tammalassin*, dat is zuur-blad, wegens zyn smaak. Op *Hitoe Eytassi* en *Eylautassi*, beyde met een toenaam van *Ela* of *Besaar*, dat is groot-blad of zout-blad, van zyn volgende gebruyk, en tot onderscheyt van 't volgende kleinbladige. Ternatice *Majurat*, op *Lubu Kessasye* en *Ussasye*, een naam, gemeen met 't volgende kleinbladige.

Plaats. Men vind hem in Amboina, zo op de vlakke omtrent de stranden, doch meerendeels in 't gebergte, en voornamentlyk op *Leytimor* omtrent *Soja*, in 't hangen der bergen en aan de kanten van *Caju Putis* lichte boschen. Op *Gelolo* mede in 't gebergte daar 't regenwater staan blyft, en *Moerassen* maakt, daarom sommige het voor een zoorte van *Mangium silvestre* houden, waar van in 't voorgaande *Kapittel*, en 't welk zo veel uitstekende wortelen niet heeft: Immers 't is een boom, die koude plaatsen bemind.

Gebruik. Dit hout is onbequaam tot timmerwerk, dewyl het te hard is om te kappen, en men niet veel regts daar van hebben kan, alleen word 't zomtyds tot stylen van bosch-buizen gebruykt, die niet lange behooven te duuren. De slegte luyden kooken de bladeren by de vischen, om de zausse zuur te maken, dog mede by gebrek van beter bladeren. De Ternatansen op *Gelolo* doen de gekneusde wortelen en scborffe in de *Saguero*, die ze drinken als ze willen uit vegien gaan, zo ze zeggen, om quaad te werden, gevende de *Saguero* een rynschen smaak.

De Amboinezen by oorlogs-tyden in 't gebergte beslooten zynde, datze by 't zee-water niet konnen komen, nemen haer toevlugt tot dezen boom, deszelfs hout, takken, en bladeren tot asche verbrandende, daar ze dan water op gieten en doen kleynzen, het welk hun voor zout-water tot de kost verstrekt, want zy konnen dezen boom over al in 't hangen van 't gebergte krygen.

Men noemt 't ook in Ternaten *Panawa Xula*, het welk anders de naam is van *Frutex aquosus Femina*, en is een ordinarie *Oebat Saguero* by de *Alphorezen* op *Gelolo*.

De twee- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de groote Zure boom.
Alwaar Litt. A, een byzondere vrucht aanwyft.
H 2

XXX.